תולדות* ב

א. תנן בסוף קידושין[1]: „מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה שנאמר[2] עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי".

וביומא[3] גרסינן: אמר רב קיים אברהם אבינו כל התורה כולה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (ופריך: ואימא שבע מצות, הא איכא נמי מילה וכו').

וכבר הקשו, דמאחר שהיא משנה שלימה בסוף קידושין שעשה אברהם כל התורה כולה, מאי אתא רב לאשמעינן – מאמרו במס' יומא[5]? (ועוד: אדפריך הכא אמילתא דרב „ואימא ז' מצות", לפרוך אמתני' דקידושין?)

ותי' במהרש"א[6], דבמשנה נקט „עשה אברהם אבינו", ד„לא משמע אלא שעשה כל המצות, והיינו העשין, אבל לישנא דרב קיים כל התורה משמע נמי אלאוין של התורה" (ולכן פריך ארב „ואימא שבע מצות").

וצ"ע, דאע"פ שלשון המשנה היא „עשה . . את כל התורה", למה תיסק אדעתין שאברהם קיים רק העשין ולא נשמר מלעבור אלאוין? והרי בוודאי השתדל אברהם לקיים כל התורה כולה עד כמה שהי' אפשר לו[7] (ובפרט לפי גירסת הרמב"ם שלפנינו[8] – „עשה אברהם אבינו את כל התורה כולה").

[וזה שלא מקשה הש"ס בסוף קידושין „ואימא ז' מצות" כמו שמקשה ביומא אדרב, י"ל בפשטות, כי בקידושין אין זה עיקר מקומו של ענין זה (קיום התומ"צ של אברהם), והובא במשנה רק כתוס' רא' על פעולתה של התורה „בעת זקנותו" (לאחרי הרא' א' „(בנערותו מהו אומר[9] וקוי ה' יחליפו כח) בזקנותו מהו אומר[10] עוד ינובון בשיבה". ולהעיר, דבברייתא שם[11]

*) וסיום מס' קידושין.

1) פב, א.

2) פרשתנו כו, ה.

3) כח, ב.

4) חדא"ג יומא שם ד"ה קיים. ובכ"מ. וראה הנסמן על גליון המשניות.

5) כמה ראשונים (תוס' ר"י הזקן (הובא בפתח עינים להחיד"א סוף קידושין). תוס' הרא"ש. תוס' טורי כתבו, דסיום המשנה „מצינו שעשה כו'" אינו מן המשנה אלא ברייתא היא, אלא דבפתח עינים (מתוס' ר"י הזקן) ובתוס' טורי שהוא לא רק בנוגע לסיום המשנה, „וכן כתוב בספרים ישנים דלעולם ילמד אדם אומנות נקי' ברייתא היא". וראה שינויי נוסחאות למשניות ובהמובא בגליון הש"ס מ„פי' הקונט'" סוף קנים. וישנו בכמה גירסאות וכן בגירסת המאירי. וראה בית דוד למשניות כאן.

6) י"ג גם במשנה קידושין „קיים", כהובא על הגליון בש"ס ובמשניות. וכ"ה במאירי, יש"ש, ופתח עינים קידושין שם.

7) בגו"א על פרש"י ויגש (מו, יוד קרוב לסופו) האריך בזה, דשאר האבות (והשבטים כו') קיימו רק מ"ע ולא ל"ת (ורק אברהם קיים כל המצות). וראה שם בארוכה הטעם שהיו מקיימין רק מצות עשה.

אבל לכאורה מצינו בכ"מ איפכא, ובל' התוס' (ב"ב טז, ב ד"ה בא) „דאע"פ שלא נצטוו מכל מקום מכוער הדבר" (ושם כ' זה אפילו בנוגע לעשו). ועד"ז הוא בכמה מקומות לגבי האבות שהיו נזהרים מלעבור אל"ת.

8) ראה שינויי נוסחאות למשניות.

9) ישעי' מ, לא.

10) תהלים צב, טו.

11) בסיום המס' (פב, ב). אבל בירושלמי שם הובאה רא' זו (בסגנון אחר קצת) גם בברייתא.

הובאה רק הרא"ז הא' ולא הביא הרא"ז מאברהם)[12].

בפשטות יש לומר, שהחידוש במאמר רב על המשנה הוא, שבמשנה קאי רק ב־לימוד התורה דאברהם, משא"כ רב מחדש שהי' אצלו גם קיום כל המצוות.

וכן מובן גם מהמשך הענינים, דבמשנה הובא זה בסיום מאמר ר' נהוראי[13] „מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ושאר כל אומנות אינו כן כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב אבל התורה אינה כן כו' וכן הוא אומר באברהם אבינו ואברהם[14] זקן וה' ברך את אברהם בכל מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה כו'" — והיינו שמדובר בענין לימוד התורה: משא"כ מאמרו של רב ביומא בא בהמשך להמבואר שם לפנ"ז דאברהם זקן ויושב בישיבה הי' (ומימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם כו'), שע"ז מביא הש"ס מאמר רב, דנוסף לזה שאברהם למד תורה, הרי עוד זאת, קיים אברהם אבינו כל התורה כולה (וע"ז מקשה הש"ס מנין שקיים אברהם אבינו המצות כו').

אבל אף שפירוש זה מתיישב היטב בלשון רב „קיים אברהם אבינו", מ"מ קשה לפרש לשון המשנה (בקידושין) „עשה אברהם אבינו את כל התורה כולה" דקאי על לימוד התורה בלבד ולא על עשיית המצות בפועל. והרי מביא ראי' מהכתוב „עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי", שמ־פורש בו[15] שמירת ועשיית המצוות[16].

ב. יש מפרשים[17], דמתני' משמע ש־עשה אברהם כן מדעתו (וכמודגש במשנה „עשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה"), אבל רב נקט „קיים", דמשמע שנצטווה על כך וקיים הציווי, ודייק לה מדכתיב אשר שמע אברהם בקולי ומשמע שה' צוה לו כך.

וכן משמע בפרש"י ביומא שם[18]: על קושיית הש"ס על מאמר רב „ואימא שבע מצות" פרש"י „ז' מצות שנצטוו לשאר כל בני נח, אבל תורה לא ניתנה לו" — „ש"מ[19] דמפרש דברי רב שקיים אברהם את התו־רה לאחר שניתנה (ועלי' קאי קושיית רב שימי)".

אבל לכאורה חידוש גדול הוא לומר דרב ס"ל שאברהם נצטווה על קיום כל התורה, וכמו שהקשה החיד"א[19], ד„ליכא למ"ד שאברהם אבינו ע"ה נצטווה יותר מהמילה וז' מצות, אלא הוא מעצמו סביר וקביל".

ג. ונ"ל בזה, ובהקדם דבגדר תורה ומצות בימי האבות לפני שניתנה[20] יש

---

12) וראה מה שהקשה עוד על דברי המהרש"א בשירי קרבן לירושלמי סוף קידושין.

13) ואף את"ל דלשון זו אינה מדברי ר"נ עצמו (וראה לעיל הערה 5), ה"ז בהמשך לדבריו.

14) ח"ש כד, א (בהשמטת תיבות).

15) ואולי זהו טעם הגירסא שהביא במלאכת שלמה סוף קידושין שהובא רק „עקב אשר שמע אברהם בקולי".

16) בירושלמי כאן „ששימר את התורה", ועד"ז איתא בכמה דרז"ל, ובכ"מ „קיים", „עשה אותה ושמר אותה", „עשה אותה ודקדק בה", ועוד – ראה תו"ש פרשתנו עה"פ אות כח. וש"נ.

17) שירי קרבן לירושלמי סוף קידושין.

18) ד"ה שבע מצות.

19) פתח עינים שם. כסא רחמים לאבות דר"נ (ב„תוספות") פל"ג בתחלתו.

20) בגדר האבות וקיום המצות שלהם כבר האריכו במפרשים. וראה פרשת דרכים דרך האתרים דרוש ג. בית האוצר להר"י ענגיל בתחלתו. ועוד.

לבאר בשני אופנים[21]: א) דישנה החפצא דתורה ומצוות (שהרי אלפיים שנה קדמה תורה לעולם[22], אלא שעדיין לא הי' ציווי להגברא (כיון שעדיין לא ניתנה למטה), ולפ"ז קיום המצות לפני מ"ת הוי בגדר אינו מצווה ועושה (שמצינו לאחרי מ"ת), דישנן לתורה ומצוות אלא שהגברא אינו מצווה עליהן; ב) לפני מ"ת ליכא החפצא דתורה ומצות בעולם, דלא רק שלא הי' ציווי להגברא, אלא שהחפצא נתחדשה (בעולם) בשעת מ"ת[23].

ויש לומר, שזהו החידוש במאמר רב על מאמר המשנה:

במאמר המשנה, שמדייק "שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה", כוונתו שלפני מ"ת לא חל על פעולת התומ"צ דהאבות גדר של קיום מצוה, אלא מעשה סתם, כיון שכל החפצא נתחדשה בשעת מ"ת[24];

ואילו רב מחדש שקיים אברהם אבינו כל התורה כולה, דאף שהתורה לא ניתנה עדיין, מ"מ ישנה להחפצא דתורה ומצות, אלא שלא נצטווה לקיימן, ושפיר יכול לחול על מעשה אברהם שם "קיום" מצוה[25] [וע"ד נשים בקיום מ"ע שהזמן גרמא, שאף שאינן מצוות עליהן[26], מ"מ יכולין לקיימן[27] ונחשב לקיום מצוה, וקיי"ל[28] כהדיעות שנשים יכולות לברך על קיום מ"ע שהזמ"ג "אשר קדשנו במצותיו וצונו"].

ד. ועדיין צריך ביאור: מה נוגע לתוכן דברי המשנה ההדגשה ש"עשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא נתנה", שלא הי' בזה אפילו החפצא דתורה, ואילו בסוגיא דיומא נוגע ההדגשה (שבמאמר רב) שהי' אצל אברהם גם החפצא דתורה?

ויובן זה בהקדם ביאור ההוספה בהראי' מאברהם "וכן הוא אומר באברהם אבינו" על הראי' הא' מהכתוב "עוד ינובון בשיבה":

הראי' מהכתוב "עוד ינובון בשיבה" יש מקום לפרשה שזה ש"התורה אינה כן (כשאר אומנות) אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו", וכפרש"י[29] "אבל התורה אינה כן, שאף הבא לידי זקנה או ייסורין ואינו יכול לעסוק בה הוא אוכל ממתן שכרה דכתיב עוד ינובון בשיבה", הוא בגדר שכר על לימוד התורה (וקיום המצות) בימי נעורותו,

---

21) וע"ד שיש לפרש ב' אופנים בהא דקטנים אינן בני מצוה, אם שאין תומ"צ שייכים אליהם, או דלכל ישראל ניתנו (וגם להם) אלא דקטנים אינם בני חיוב ועונש כו' – ראה לקו"ש ח"ד ע' 1249. וש"נ. וראה מנ"ח מצוה רסג בסופה.

22) ראה מדרש תהלים צ, ד. ב"ר פ"ח, ב. וש"נ. תנחומא וישב ד.

23) ראה בארוכה (בסגנון אחר) לקו"ש חט"ז (ע' 212 ואילך: 218 ואילך). וש"נ.

24) להעיר מהקושי'א בתוס' הרא"ש סוף קידושין. וראה השינויים בזה ברז"ל "עד שלא ניתנה" (כבמשנתנו), ובירושלמי סוף קידושין "עד שלא באת לעולם", ובתוספתא סוף קידושין "עד שלא באת" ומסיים "מלמד שנתגלו לו טעמי תורה ודקדוקי". וראה ב"ר פצ"ה, ג "עד עכשיו לא ניתנה תורה כו' (ומסיים) ומהיכן למד אברהם את התורה כו'" (וראה שם הדיעות בזה).

25) וע"ד ב' האופנים די"ל במצות דקטן ש"מדרבנן (ראה לעיל הערה 21), אם חל ע"ז שם מצוה דאז צריך לקיימן בכל הפרטים, או דהוי רק מעשה והכשר בעלמא, ואין העשי' צ"ל בכל הפרטים כגדול – ראה לעיל ע' 62 ואילך. וש"נ.

26) משנה קידושין כט, א. רמב"ם הל' ע"ז פ"ב ה"ג. טושו"ע (ודאדה"ז) או"ח סי' יז ס"ב (א). ועוד.

27) ראה רמב"ם הל' ציצית פ"ג ה"ט. תוד"ה דלמא (עירובין צו, א). ובכ"מ.

28) רמ"א (ושו"ע אדה"ז) או"ח שם ס"ב (ג). טור (וראה חי' הגהות לסי"ז שם) ורמ"א (ושו"ע אדה"ז) סתקפ"ט ס"ו (ב). וראה שו"ת הצ"צ או"ח סי' ג. – וראה לקו"ש חלק לא ע' 96.

29) ד"ה אבל התורה.

או עכ"פ זכות התורה מצד עצמה, עצם החפצא דתורה דמגינא ומצלא[30] גם בזקנותו: וע"ז קמ"ל ראי' הב', שזהו גם מצד (זכות) מעשה הגברא, וכפי שמצינו באברהם "שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה", אף שלא הי' אז כל הגדר דתורה, וגם בו נאמר "ואברהם זקן וה' ברך את אברהם בכל".

ויש לומר, דכמו"כ במאמר רב ביומא שם נוגע הדיוק "קיים אברהם אבינו כל התורה כולה", שהיתה כבר חפצא דמצוה, ובמילא שיש בעשיית אברהם הגדר דקיום מצוה:

לעיל בגמ' שם איתא "צלותא דאברהם מכי משחרי כותלי אמר רב יוסף אנן מאברהם ניקום וניגמר (ופי' הערוך[31] היאך נלמד מאברהם שקיים התורה עד שלא ניתנה ואין לנו ללמוד אלא ממנהג נביאים מפני שנהגו בהלמ"מ), אמר רבא תנא גמר מאברהם ואנן לא גמרינן מיני' דתניא וביום[32] השמיני ימול בשר ערלתו מלמד שכל היום כשר למילה אלא שהזריזין מקדימין למצות שנאמר[33] וישכם אברהם בבוקר ויחבוש וגו' אלא אמר רבא רב יוסף הא קא קשיא לי' כו' א"נ שאני אברהם דאיצטגנינות גדולה היתה בלבו א"נ משום דזקן ויושב בישיבה הוה כו'".

וע"פ פירוש הערוך הנ"ל יש לומר, דזהו שהביא הש"ס לאח"ז מאמר רב "קיים אברהם אבינו כל התורה כולה", והיינו שאין זה רק אגב אורחא דהסוגיא דלימוד התורה וקיום המצות דאברהם, אלא דכיון שבמעשה אברהם הי' בזה גדר קיום מצוה שהרי היתה חפצא דתורה, לכן אפשר ללמוד (גם) מאברהם, אף שהי' לפני הציווי על קיומן [ולפ"ז מוסבר מה שאפשר ללמוד מאברהם לא רק ענין הזריזות בקיום המצות אלא גם בענין קיום המצות גופא].

ה. והנה ביאור הנ"ל בל' המשנה "עשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה" מתאים גם עם הפירוש הפנימי ב"עשה" — שהוא פעל וחידש בה (ע"ד לשון הכתוב[34] "ואת הנפש אשר עשו בחרן", וכפשטות פירושו ברז"ל[35] דקאי על "עשיית" גרים, ד"אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת הנשים").

והיינו דאברהם בעשייתו ועבודתו "עשה" — פעל והמשיך התורה בשביל בני ישראל, וכמאמר חז"ל בנוגע לכמה דברים "מעשה אבות סימן לבנים"[36], ופירושו שהוא נתינת כח לבנים[37], כן הוא בנוגע לכללות ענין התורה[38], שע"י עבודת אברהם במסירת נפש על התורה והמצוה "עשה"[39] והמשיך את התורה לבניו, כל בני ישראל אחריו.

[וכמו שהוא בשייכות לנשמות ישראל, דכיון ש"האבות הן הן המרכבה"[40] ("שכל אבריהם כולם היו קדושים ומובדלים מענייני עוה"ז ולא נעשו מרכבה רק לרצון

30) ראה סוטה כא, א.

31) ערך שחר (הא') — נעתק על הגליון ביומא שם. ועד"ז בר"ח יומא שם. ועוד.

32) תזריע יב, ג.

33) וירא כב, ג.

34) לך לך יב, ה.

35) כפרש"י עה"פ (מב"ר פל"ט, יד. ע"ש).

36) ראה תנחומא לך לך ט. ב"ר פ"מ, ו.

37) ראה רמב"ן לך לך יב, ו. שם, יוד. יד, א. פרשתנו כו, א. ועוד.

38) ראה בארוכה ע"ד החסידות תו"ח לך לך (פג, סע"ג ואילך). שם ח"ש (קלה, סע"א ואילך). ובכ"מ.

39) להעיר מד"ה אנכי מגן לך תרע"ח (קה"ת, תנש"א) בנוגע למצות שקיימו האבות, ושם בסופו "דמש"א (שהש"ר פ"א, ג (א)) ריחות היו זהו בהמצות שעשו מצ"ע . . אבל בחסד ה' ע"י הנסיונות המשיכו ג"כ מבחי' עצמות א"ס" (כמו המצות שלאחרי מ"ת).

40) ב"ר פמ"ז, ו. פפ"ב, ו. ועוד.

העליון לבדו כל ימיהם"[41]) ועל כן זכו להמשיך נר"נ לבניהם אחריהם עד עולם מעשר ספירות דקדושה"[42]).

ו. ויש לומר שגם בלימוד התורה דידן יש מעין חילוקי דרגות אלו: תורה כפי שהיא מצד הציווי; שאין עלי' ציווי אבל ישנה להחפצא: אופן שאינו שייך כלל לציווי וכאילו ליתא גם החפצא:

א) הלימוד מצד החיוב הכללי השייך לכאו"א, שכל אחד „יוצא י"ח בקביעות עתים לת"ת . . ביום ובלילה בכדי ללמוד ולזכור היטב לימוד המביא לידי מעשה בלבד שהוא חובה על הכל דהיינו השלחן ערוך מהלכות הצריכות לכל אדם לידע אותן כו' ושאר כל היום יעסוק במשא ומתן כדי שיוכל להחזיק ידי ת"ח"[43];

ב) קיום „מצוה"[44] זו (דת"ת) כראוי (ע"י ש)יעשה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו בלבד ויסור התאוות ותענוגי הזמן מלבו כמו שאמרו חכמים[45] כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו'", והיינו שעושה „מלאכתו עראי", וחיוב זה אינו מוטל על כל אחד מישראל ד„אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד שאינו מבין על בוריו כו' אע"כ עושה במדת חסידות ואהבת התורה"[43], אבל באם עושה כן הרי הוא זוכה ל„כתר תורה"[46];

ג) לימוד התורה באופן שהאדם בוטח בה' לגמרי, ואינו עושה מלאכה כלל, וע"ד אוכלי המן, וכדברי רשב"[47] „אפשר אדם חורש כו' תורה מה תהא עלי' אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים[48] כו'".

ויש לומר, שב' אופנים האחרונים שאין עליהם ציווי לכאו"א, הם ע"ד ב' האופנים הנ"ל בגדר התורה דאברהם – אם ישנה לחפצא דתורה אלא שלא נצטווה כדוגמת אופן הב', דישנו גדר לימוד כזה שתורתו קבע ומלאכתו עראי לגמרי („בכל יום מעט כדי חייו . . תספיק לו מלאכת עראי בישועת ה' והצלחתו בלי הזכרת מעשה נסים"[44]), אלא שהאדם אינו חייב בזה רק מצד מדת חסידות ואהבת התורה: ול־מעלה מזה הוא האופן דבוטח בה' לגמרי שיספק לו כל צרכיו, ועוסק רק בתורה, וגדר לימוד כזה הוא ע"ד תורה עד שלא ניתנה, שלא רק שאין על זה חיוב, אלא שע"פ הלכה לא מצינו מציאות כזו לסמוך על הנס[49].

וזהו מה שמדייק ר"נ „מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה", שלא בא לחלוק אדברי ר"מ[50] שלפנ"ז „לעולם ילמוד אדם את בנו אומ־נות", כי אם מעשה רב דעצמו אתי ל־אשמעינן, „מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" (כמבואר במפרשים[51]), שהוא דוקא, מצד גודל

41) תניא פכ"ג.

42) תניא פי"ח.

43) הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ס"ד.

44) הל' ת"ת שם ס"ג. וש"נ.

45) אבות פ"ו, ד.

46) ראה קו"א להל' ת"ת שם סק"א [תתמד, ב ואילך].

47) ברכות לה, ב.

48) ראה קו"א שם.

49) ראה הל' ת"ת שם ס"ג (נעתק לעיל בפנים) ובהנסמן שם. וראה רמב"ם הל' שמיטה ויובל בסופן.

50) ובפרט דר"מ הוא ר' נהוראי (עירובין יג, ב. רמב"ם בהקדמתו לפיה"מ בסופה (פ"ו)). ולהעיר דזוהי אחת מהראיות בס' היוחסין (הובא בסה"ד חלק תנאים ואמוראים ערך ר' נהוראי) דר"נ אינו ר"מ, כי „בסוף קידושין חולק ר"נ עם ר"מ". וראה מלאכת שלמה שבהערה הבאה.

51) מלאכת שלמה למשניות קידושין שם. המק־נה סוף קידושין. ועוד. וראה גם כסא רחמים למס' סופרים רפט"ז (ב„פירוש"): לפי רוב הענוה אשר במאמרו לא דיבר דרך הוכחה ולא אזהרה כו'.

בטחונו בה', אינו מלמד את בנו אלא **תורה**[52], **אבל אין זו הדרך הנתבעת מכל אדם, דאצל כל אדם צ"ל תורתו קבע ומלאכתו עראי כנ"ל, כדברי ר"מ**[53].

ומדויק גם בדברי רשב"י "בזמן ש-ישראל עושין **רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים", היינו שבנ"י "עושין"** ומחדשים[54] **רצונו של מקום, כי מצד ציווי ה' אין מקום להנהגה זו, אלא יחידי סגולה מצד גודל בטחונם בה' עושין** ומחדשים **רצונו של מקום, ואז בדרך ממילא מלאכתן נעשית ע"י אחרים, שהקב"ה ממלא כל הצטרכותם בדרך נס**[55]**, למעלה מהטבע לגמרי.**

(משיחת ו' תשרי תשמ"ה)

---

52) וראה גם מאירי במשנה קידושין בדברי ר"נ "מניח אני כל אומנות שבעולם" – "אפילו אומנות נקי' וקלה". וכ"כ בשושנים לדוד למשניות סוף קידושין, דלר"נ לא ילמוד אומנות כלל.

53) אבל בחדא"ג כאן, כסא רחמים (להחיד"א) למס' סופרים שם (ב"תוספות") – פי' דגם לר"נ צ"ל מלאכתו עראי עכ"פ.

54) ראה לקו"ת שלח מג, א. ברכה צט, ג.

55) וראה בארוכה הדרן על מס' קידושין – לקו"ש חט"ז ע' 533 ואילך. וראה שם ביאור החילוק בין המשנה והברייתא דסוף קידושין.